

Прадмова

Уся гісторыя робіцца ў ложку.

У першую чаргу кніга прысвечаная шлюбным адносінам шляхты Вялікага Княства Літоўскага ў XVI—XVII стст. Другасны кірунак, звязаны з асноўным, — гэта рэгуляванне сексуальных стасункаў у шлюбе і па-за шлюбам. Фарміраванне інстытута шлюбу разглядаецца ў полі трох асноўных вектараў: заканадаўства, рэлігіі, традыцый і звычаяў. Заканадаўства прадстаўляе прававую сістэму рэгулявання маёмасных дачыненняў у шлюбе, вызначэнне законных і незаконных адносін паміж мужчынам і жанчынай. Важнасць права для грамадства вызначаецца судовай практыкай і прыватна-прававымі дакументамі. Яны ілюструюць выкананне заканадаўчых нормаў, а таксама нормаў звычайнага права. Для характарыстыкі шлюбных дачыненняў у шляхецкім патрыярхальным грамадстве неабходна ўлічваць рэлігійныя чыннікі: значную ролю адыграла праваслаўная культура, пазней — каталіцызм, пратэстантызм і ўніяцтва. Ва ўсіх канфесіях былі распрацаваныя асноўныя палажэнні па шлюбных стасунках, забароны на неадпаведныя сексуальныя сувязі, абрады вячання. Вясельныя традыцыі і звычаі з'яўляюцца істотным элементам культуры. Яны паказваюць уяўленні пра шлюб, ідэалы і стэрэатыпы мужчыны і жанчыны.

Тры пералічаныя накірункі вызначылі асноўныя даследчыцкія задачы па вывучэнні шлюбу: даследаванне звычайнага права і заканадаўства, відаў шлюбу на падставе заканадаўства, шлюбных стратэгий, перадшлюбнай дамовы, вянчага запісу, пасагу, асаблівасцей кананічнага права па рэгуляванні шлюбных стасункаў у праваслаўі, уніяцтве, каталіцызме і пратэстантызме, шляхецкага вяселля, парадку скасавання шлюбу ў свецкіх і духоўных судах. Пазашлюбныя стасункі разглядаюцца ў кантэксце іх рэгламентацыі на падставе заканадаўства, кананічнага права, традыцый і звычаяў. На жаль, крыніцы не дазваляюць падрабязна прадставіць сексуальнае жыццё як у шлюбе (частату сексуальных кантактаў, іх працягласць, задавальненне партнёраў і інш.), так і па-за шлюбам.

Шляхецкі шлюб — складаная з’ява, вывучэнне якой патрабуе спалучэння розных падыходаў: як традыцыйных гістарычных метадаў, так і падыходаў сацыяльнай гісторыі, гендэрнай тэорыі, антрапалогіі. У адрозненне ад еўрапейскіх даследаванняў, якім крыніцазнаўчая база дазваляе выкарыстоўваць статыстычны аналіз па шлюбным узросце, працягласці шлюбу, колькасці шлюбав¹, за перыяд XVI—XVII стст. па гісторыі шлюбу ў ВКЛ гэты метад даследавання немагчыма ўжываць з прычын фрагментарнасці крыніц.

Шлюб мае непасрэднае дачыненне да прыватнага жыцця асобы. Гэта памежны момант пераходу ў іншы стан з высокай ступенню адказнасці не толькі за сябе, але і за сужэнца, будучых дзяцей і ўнукаў. Шлюб істотны для асобы, як нараджэнне і смерць². Да таго ж шлюбныя стасункі — гэта досвед прыватны, што азначае яго варыятыўнасць. А прыватную сферу не заўсёды можна класіфікаваць. Факталагічны матэрыял з цяжкасцю дазваляе аналізаваць шлюбныя саюзы сістэматычна. Заўсёды прысутнічае момант выпадковасці³. У патрыярхальным грамадстве прыватнае жыццё залежала ад атачэння і прыналежнасці да сацыяльнай групы. Таму шляхецкі шлюб меў сацыяльную афарбоўку.

Праца ахоплівае перыяд XVI—XVII стст. У XVI ст. адбываецца афармленне шлюбных адносін у заканадаўстве, кананічным праве, традыцыях, а ў XVII ст. яны набываюць устойлівую форму. Аднак у некаторых кірунках ёсць неабходнасць выходзіць за адзначаныя храналагічныя рамкі, каб больш дакладна прадставіць пэўныя тэндэнцыі. Напрыклад, гэта было зроблена пры характарыстыцы заканадаўства, кананічнага права ў праваслаўі.

Тэрытарыяльна даследаванне датычыцца Вялікага Княства Літоўскага з усімі геаграфічнымі зменамі перыяду XVI—XVII стст. Факталагічны матэрыял па ваяводствах прадстаўлены ў рознай ступені, у залежнасці ад стану захаванасці крыніц.

¹ Напрыклад, спалучэнне статыстычных дадзеных з аналізам інстытута сям’і і шлюбу гл.: Stone L. *The Family, Sex and Marriage in England, 1500—1800*. New York; Hagerstown; San Francisco; London, 1977. P. 42—63.

² Лобач У. Эпас у беларускай традыцыйнай культуры // *Studia Mythologica Slavica*. VI — 2003. С. 226—227.

³ Сэбиан Д.У. Взаимовыручка и кумовство: родственные связи в Неккархаузен // *Семья, дом и узлы родства в истории* / Под ред. Т. Зоколлы, О. Кошелевой, Ю. Шлюмбу. СПб., 2004. С. 247.

Абумовім некаторыя асаблівасці ўжывання тэрмінаў і назваў. Да шляхецкага саслоўя адносяцца асобы вышэйшага саслоўя, якія ў заканадаўстве і дакументах называліся «народ шляхта, князі, паны, шляхта, зямiane, баяры», мелі нерухомую маёмасць у ВКЛ. Гэтыя тэрміны выкарыстоўваюцца для прадстаўнікоў і прадстаўніц вышэйшага грамадства ВКЛ. Мы не маем намеру прыраўняць Радзівілаў да шараговай шляхты. Заўважым толькі, што шляхта любога ўзроўню ў той ці іншай ступені вымушаная была падпарадкоўвацца заканадаўству, кананічнаму праву, традыцыям і звычаям, што абавязвала складаць неабходныя дакументы, вянчацца, спраўляць вяселле.

Для набілітэту важнае значэнне мела форма напісання імёнаў і прозвішчаў. У працы яны максімальна набліжаныя да крыніц. Неабходна звярнуць увагу на наступную акалічнасць. Калі ў XV ст. ужываліся спрошчаныя формы імёнаў — Грынька, Кахна і інш., то мы пакідаем такое напісанне. Але ў XVI ст. заканчваецца працэс самаідэнтыфікацыі шляхты, таму распаўсюджваецца ўжыванне поўных формаў, напрыклад, Грыгорый, Фёдар і інш., скарачаныя формы, кшталту, Хведка, уласцівыя для сялян.

Жаночыя прозвішчы пішуцца так, як гэта занатавана ў тагачасных дакументах. Напрыклад, калі жанчына паходзіла з роду Сапоцькаў, то пісалася Сапоцькаўна, а калі ішла замуж за мужчыну з гэтага роду — Сапоцькава. У дакументах за XV і пачатак XVI стст. не заўсёды адзначаецца дзявочае прозвішча, часам згадваецца толькі прозвішча мужа. У такіх выпадках пакідаюцца варыянты, якія ўжываліся ў крыніцах. Пры наяўнасці інфармацыі пра два прозвішчы дзявоцкае прозвішча жанчыны падаецца як асноўнае, таксама ўказваецца імя і прозвішча мужа.

У шляхецкім грамадстве было прынята, што пасада мужчыны распаўсюджвалася на яго сям'ю. Напрыклад, жонка ваяводы пісалася ваяводзіна, сын — ваяводзіч, а дачка — ваевадзянка. Гэтая асаблівасць была захавана.

Выкарыстоўваюцца тагачасныя геаграфічныя назвы — Гародня, Берасце, Менск і інш. Калі магчыма выявіць месцазнаходжанне драбнейшага населенага пункта, то ў дужках падаецца павет ці ваяводства, дзе ён знаходзіўся. Для ўсіх уласных імёнаў моўнай асновай з'яўляецца старабеларуская мова, якая мінімальна мадэрнізуецца. Захоўваецца правапіс з малой літары для назвы дзяржаўных і рэлігійных пасадаў.

Праца складаецца з васьмі раздзелаў. Першы *Гістарыяграфія і крыніцы* прысвечаны разгляду гістарыяграфіі і крыніц па шлюбных дачыненнях.

У другім раздзеле *Шлюбныя і пазашлюбныя стасункі шляхты ў звычайным праве і заканадаўчых актах ВКЛ* разглядаюцца тэндэнцыі ў развіцці заканадаўства адносна інстытута шляхецкага шлюбу. Звернутая ўвага на базавыя крыніцы, якія сталі асновай для Статута 1529 г.: звычайнае права, прывілеі вялікіх князёў літоўскіх 1387, 1413, 1447, 1492, 1502, 1511 гг., судовая практыка, еўрапейскае права, кананічнае права. Прааналізаваныя артыкулы па шлюбе, якія датычыліся вена, пасагу, шлюбнага ўзросту і інш., у Статутах 1529, 1566, 1588 гг.

Трэці раздзел *Шляхецкі шлюб: віды, шлюбныя стратэгіі, перадишлюбныя дамовы* прадстаўляе, якія існавалі віды шлюбу паводле заканадаўства. Асобна характарызуюцца шлюбныя стратэгіі ў шляхецкім грамадстве. Прааналізаваныя перадумовы для заключэння шлюбу.

У чацвёртым раздзеле *Вяноўны запіс: асаблівасці фарміравання дакумента, яго выкананне на практыцы* разгледжаныя асаблівасці гэтага віду крыніцы, прадстаўленыя асноўныя этапы ў фарміраванні гэтага дакумента, асаблівасці выканання заканадаўчых нормаў на практыцы.

Пяты раздзел *Жаночы пасаг: парадак вытасажэння, пасагавыя рэестры, распараджэнні пра пасаг* прысвечаны выдзяленню пасагу шляхцяны, адпаведнасці заканадаўчых нормаў і судовай практыкі адносна пасагу, складу пасагавага рэестра, выдачы пасагу пасля шлюбу, распараджэнням шляхцянак на конт атрыманай маёмасці.

У шостым раздзеле *Рэгламентацыя шлюбных і пазашлюбных стасункаў у хрысціянскіх канфесіях: праваслаўі, уніяцтве, каталіцызме, пратэстантызме* разглядаецца месца рэлігіі ў шлюбных адносінах, асаблівасці кананічнага права ў ВКЛ, абрады вячання.

Сёмы раздзел *Шляхецкае вяселле ў XVI—XVII стст.* апісвае асноўныя традыцыі і звычаі на шляхецкіх заручынах і вяселлі.

У восьмым раздзеле *Скасаванне шлюбу ў свецкіх і духоўных судах* засяроджана ўвага на прычынах разводу, разглядзе паўнамоцтваў духоўных і свецкіх улад у шлюбаразводных працэсах.

Праца суправаджаецца дадаткамі, якія ілюструюць шлюбныя дачыненні: вяноўныя запісы, перадшлюбныя дамовы, пасагавыя рэестры, квіты пра атрыманне пасагу, абрады вячання ў праваслаўі, уніяцтве, пратэстантызме, шлюбныя прамовы, разводныя лісты за XVI—XVII стст., літаратурныя творы, прысвечаныя шлюбу. Дакументы падаюцца на мове арыгіналаў — старабеларускай, царкоўнаславянскай, сярэднепольскай і лацінскай.

Падзякі. Дадзенае даследаванне выканана дзякуючы падтрымцы Амерыканскага савета навуковых таварыстваў. Істотную дапамогу ў зборы матэрыялаў аказалі навуковыя стажыроўкі ў Нямецкім інстытуце гісторыі ў Варшаве, Вільнюскай акадэміі мастацтваў (у межах праграмы па абмене ў сферы адукацыі паміж Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь і Міністэрствам адукацыі і навукі Рэспублікі Літва), Інстыту цэграмадзянскай прасторы і публічнай палітыкі пры Універсітэце Лазарскага. Асобная падзяка за магчымасць надрукаваць крыніцы Нацыянальнаму гістарычнаму архіву Беларусі ў Гродне, Літоўскаму дзяржаўнаму гістарычнаму архіву, Галоўнаму архіву старажытных актаў, бібліятэцы Варшаўскага ўніверсітэта, Дзяржаўнай бібліятэцы ў Варшаве. У апошнія гады даследчыцкая дзейнасць становіцца немагчымай без электронных бібліятэк. Яны значна спрашчаюць працу з навуковай літаратурай. Выказваю шчырую падзяку стваральнікам (<http://www.starbel.narod.ru>, <http://www.jstor.org>, польскіх электронных бібліятэк (агульны партал fbc.pionier.net.pl) і інш.). Я вельмі ўдзячна маім калегам, якія ў рознай ступені дапамагалі: к.г.н. Віктару Цемушаву, Людміле Івановай, габ. д-ру Уршулі Аўгустыняк, Герману Брэгеру, к.г.н. Ганне Паўлоўскай, д-ру Гедымінасу Лесмайцісу, к.г.н. Віталю Галубовічу, протаіерэю Сяргею Горбіку, к.г.н. Алегу Дзярновічу, Алі Роман, калектыву рэдакцыі часопіса «ARCHE».